

Іванова М. М. Становлення і розвиток законодавства України про усиновлення

Marina Ivanova*. Formation and Development of the Legislation of Ukraine on Adoption

Suggested citation:

Іванова, М.М. (2018). Становлення і розвиток законодавства України про усиновлення. *Lex Portus*, 3, 241-255. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.3.2018.16>

Ivanova, M.M. (2018). Stanovlennia i rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro usynovlennia [Formation and development of the legislation of Ukraine on adoption]. *Lex Portus*, no. 3, 241-255. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.3.2018.16> [in Ukrainian].

*Marina Ivanova. Research Fellow, Odessa State University of Internal Affairs (Odessa, Ukraine)

ABSTRACT

The article examines the main stages of the formation and development of the legislation of Ukraine on adoption, implements a general description of the current normative legal acts governing the adoption process in Ukraine, defines the sequence of their adoption and the main aspects of their significance, especially in the part of legal regulation of the protection of childhood, rights and interests of a child, including the adoption, which is determined by the form of placement and method of protection of orphans and children, deprived of parental care. The author notes that the development of statehood and society at various stages of its existence significantly influenced the legal regulation of adoption and recognition of it as a form of placement of orphans and children deprived of parental care and the complete neglect of such institution. Since the first years of its independence, the Ukrainian state has actively built its own legal system, gradually abandoning the federal legislation and formulating national legislation that would correspond not only to the current state of political, socio-economic development of society, but also to take into account the international experience of law-making and enforcement. Not without

exception, in this general process, became family law, in the part of legal regulation of child protection, rights and interests of a child, including an adoption, which is determined by the form of placement and the way of protecting orphans and children deprived of parental care. Many legislative acts regulate the procedure for the implementation of this important procedure, however, all of them are not devoid of certain shortcomings. Improvement of the modern normative base on adoption issues is always relevant, as in Ukraine, the number of orphans and children deprived of parental care is increasing, a significant part of which is being replenished by orphanages and boarding schools; therefore, the state must make its decisions with care, ensuring, first of all, the interests of a child.

Key words: formation and development, legislation, normative – legal regulation, care and trusteeship, orphans, children deprived of parental care, adoption.

REFERENCES

Dozhdev, D.V. (2003). *Rimskoe chastnoe pravo* (2-e izd.). [Roman Private Law (2nd ed.)]. M.: NORMA, 2003. [in Russian].

Fedorova, O.A. (2005). Razvitie sistemy prizrenija detej-sirot v Rossii [Development of the system of charity for orphans in Russia]. *Problemy grazhdanskogo, semejnogo i zhilishhnogo zakonodatel'stva* [Problems of civil, family and housing legislation]. M.: OAO "Izdatel'skij dom "Gorodec", 84-105. [in Russian].

Ioffe, O.S., Musin, V.A. (1975). *Osnovy rimskogo grazhdanskogo prava* [Fundamentals of Roman civil law]. Leningrad: Izd-vo Leningradskogo un-ta. [in Russian].

Konventsiia pro zakhyst ditei ta spivrobotnytstvo v haluzi mizhderzhavnoho usynovlennia 1993 (Orhanizatsiia Ob'iednanykh Natsii). [Convention on the Protection of Children and Cooperation in the Field of Interstate Adoption 1993 (United Nations)] *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from. http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_365 [in Ukrainian].

Kosenko, N.P. (2013). Stanovlennia ta rozvytok instytutu usynovlennia v simeinomu zakonodavstvi [Formation and development of the adoption institution in the family law]. *Yurydychna nauka* [Law Science], no. 12, 15-21. [in Ukrainian].

Kustova V.V. Usynovlenie v zakonodatel'stve stran Zapadnoj Evropy i Rossii XIX veka [Adoption in the legislation of the countries of Western Europe and Russia of the XIX century]. *Zhurnal rossijskogo prava* [Journal of Russian Law]. 2001. № 9. S. 126–131. [in Russian].

Maslov, V.F., Podoprigora, Z.A., Pushkin, A.A. (1972). *Dejstvujushhee zakonodatel'stvo o brake i sem'e* [Current legislation on marriage and family]. H.: Izd-vo Har'kov. un-ta. [in Russian].

Matvieiev, H.K. (2008). *Vybrane* [Selected]. K.: Ukraina. [in Ukrainian].

Nakaz pro zatverdzhennia Poriadku ta umov pryjomu hromadian Ukrainy, yaki prozhyvaiut za mezhamy Ukrainy, ta inozemtsiv, yaki bazhaiut usynovyty dytynu v Ukraini dlia podannia nymy sprav 2011 (Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy). [Ordinance on Approval of the Procedure and Conditions for Admission of Citizens of Ukraine Living Abroad to Ukraine and Foreigners Who Want to Adopt a Child in Ukraine for Submission of Their Affairs 2011 (Ministry of Social Policy of Ukraine)]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 97, 3559. [in Ukrainian].

Nechaeva, A.M. (2008). *Semejnoe pravo* [Family law]. M.: Jurist. [in Russian].

Nizhnik, N.S. (2006). *Pravovoe regulirovanie semejno-brachnyh otnoshenij v russskoj istorii* [Legal regulation of family and marriage relations in Russian history]. SPb.: Izd-vo R. Aslanova "Juridicheskij centr Press". [in Russian].

Pahman, S.V. (2003). *Obychnoe grazhdanskoe pravo v Rossii* [Ordinary civil law in Russia]. M.: Zercalo. [in Russian].

Pobedonoscev, K.P. (2003). *Kurs grazhdanskogo prava. Chast' vtoraja: Prava semejstvennyye, nasledstvennyye i zaveshhatel'nye* [The course of civil law. Part two: Family, hereditary and testamentary rights]. M.: Statut. [in Russian].

Postanova pro zatverdzhennia Poriadku provadzhennia diialnosti z usynovlennia ta zdiisnennia nahliadu za dotrymanniam prav usynovlenykh ditei 2008 (Kabinet Ministriv Ukrainy). [The Resolution on approval of the Procedure for the Adoption and Supervision of Adoption of the Rights of Adopted Children 2008 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 79, 2660. [in Ukrainian].

Proekt Zakonu pro pryednannia Ukrainy do Konventsii pro zakhyst ditei ta spivrobotnytstvo z pytan mizhderzhavnoho usynovlennia 2013 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Draft Law on Ukraine's Accession to the Convention on the Protection of Children and Cooperation on Intercountry Adoption Issues 2013 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45451 [in Ukrainian].

Romovska, Z.V. (2009). *Ukrainske simeine pravo. Radianskyi period* [Ukrainian family law. The Soviet period]. *Westudents. Pidruchnyky dlia studentiv* [Westudents Textbooks for students]. Retrieved from <http://westudents.com.ua/glaw/70846-radyanskiy-perod.html> (2018, May, 17). [in Ukrainian].

Simeinyi kodeks Ukrainy 2002 (Verkhovna Rada Ukrainy) [Family Code of Ukraine 2002 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 21-22, 135. [in Ukrainian].

Ukaz pro pershocherhovi zakhody shchodo zakhystu prav ditei 2005 (Prezydent Ukrainy) [Decree on the priority measures for the protection of children's rights 2005 (President of Ukraine)]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine]. 2005. № 28. St. 1618. [in Ukrainian].

Ukaz pro pershocherhovi zakhody shchodo zakhystu prav ditei-syrit, ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia, ta osib iz yikh chysla 2018 (Prezydent Ukrainy) [Decree on urgent measures to protect the rights of orphans and children deprived of parental care, and those of their number in 2018 (President of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2018> [in Ukrainian].

Zakon pro zabezpechennia orhanizatsiino-pravovykh umov sotsialnoho zakhystu ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia 2005 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on the Ensuring of Organizational and Legal Conditions for Social Protection of Orphans and Children Deprived of Parental Care 2005 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 6, 147. [in Ukrainian].

Zakon pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi konventsii pro usynovlennia ditei (perekhianutoi) 2011 (Verkhovna Rada Ukrainy) [The Law on the Ratification of the European Convention on the Adoption of Children (revised) 2011 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 35, 346. [in Ukrainian].

Іванова М. М.,

здобувач Одеського державного
університету внутрішніх справ
(м. Одеса, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5786-9124>

УДК 347.633

DOI 10.26886/2524-101X.3.2018.16

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО УСИНОВЛЕННЯ

У статті досліджено основні етапи становлення і розвитку законодавства України про усиновлення, здійснена загальна характеристика чинних нормативно-правових актів, що регулюють процедуру усиновлення в Україні, визначена послідовність їх прийняття та основні аспекти їх значимості, особливо у частині правового регулювання охорони дитинства, прав та інтересів дитини, в т. ч. і усиновлення, яке визначається формою влаштування та способом захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ключові слова: становлення і розвиток, законодавство, нормативно-правове регулювання, опіка та піклування, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, усиновлення.

Maryna Ivanova. Formation and Development of the Legislation of Ukraine on Adoption. – Article.

The article examines the main stages of the formation and development of the legislation of Ukraine on adoption, implements a general description of the current normative legal acts governing the adoption process in Ukraine, defines the sequence of their adoption and the main aspects of their significance, especially in the part of legal regulation of the protection of childhood, rights and interests of a child, including the adoption, which is determined by the form of placement and method of protection of orphans and children, deprived of parental care.

Key words: formation and development, legislation, normative – legal regulation, care and trusteeship, orphans, children deprived of parental care, adoption.

Иванова М. М. Становление и развитие законодательства Украины про усыновление. – Стаття.

В статье исследованы основные этапы становления и развития законодательства Украины об усыновлении, осуществлена общая характеристика действующих нормативно-правовых актов, регулирующих процедуру усыновления в Украине, определена последовательность их принятия и основные аспекты их значимости, особенно в части правового регулирования охраны детства, прав и интересов ребенка, в т. ч. и усыновления, которое определяется формой устройства и способом защиты детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки.

Ключевые слова: становление и развитие, законодательство, нормативно-правовое регулирование, опека и попечительство, дети-сироты, дети, лишенные родительской опеки, усыновление.

Становлення і розвиток сімейного законодавства України про усиновлення має досить тривалу історію та неабияке значення, особливо у частині нормативно-правового регулювання охорони дитинства, прав та інтересів дитини, в т. ч. і усиновлення, яке визначається формою влаштування та способом захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, розвиток інституту усиновлення в сімейному законодавстві України свідчить про його важливість у загальній системі опікування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Українська держава, з перших років своєї незалежності, активно будувала власну правову систему, поступово відмовляючись від союзного законодавства та формуючи національне законодавство, яке б відповідало не лише сучасному стану політичного, соціально-економічного розвитку суспільства, а й враховувало міжнародний досвід правотворення та правозастосування (Косенко, 2013, с. 20). Отже, становлення і розвиток цього інституту та його основних засад істотно впливає на правове регулювання усиновлення і на визнання його як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Загальні питання щодо сутності та значення інституту усиновлення стали предметом дослідження вчених: В. Бошко, Г Матвєєва, В. Маслова, О. Йоффе, К. Победоносцева, О. Нечаєва, М. Клячко, В. Рязанцева, О. Карпенко, Н. Нижник, О. Федорової, В. Кустової, В. Кубишкіної, С. Стасюка та інших. Разом з тим, слід зазначити, що історичні аспекти розвитку сімейного законодавства про усиновлення неодноразово розглядалися науковцями, разом з тим, враховуючи сучасні зміни законодавства у світлі євроінтеграції, необхідно вибу-

дувати ієрархію, логічність та послідовність прийняття нормативно-правових актів з питань з усиновлення, отже для ефективного прогнозування подальшого розвитку інституту усиновлення як механізму забезпечення прав дітей необхідним є дослідження основних історичних періодів його становлення і розвитку.

Метою статті є розгляд і дослідження особливостей становлення і розвитку сімейного законодавства України про усиновлення, історичного досвіду розвитку його основних засад.

Усиновлення відоме людству з найдавніших часів, разом з тим, проблема забезпечення сімейним вихованням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є однією з найгостріших для сучасного українського суспільства. Так, за умови втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування вживає усіх заходів для влаштування дитини в сім'ї громадян України – на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

Власне, історія дитячого піклування на Русі, починається за часів князя Володимира, котрий поклав початок християнізації Русі. Саме він, як свідчать літописи, доручив духівництву піклування і нагляд за сиротами й сам роздавав сиротам, убогим і мандрівникам велику милостиню. Однак державна система добродійності (зокрема піклування сиріт) тоді ще не склалася: участь у піклуванні була правом, але не обов'язком князя (Федорова, 2005, с. 84-85).

Значну увагу правовому регулюванню відносин з усиновлення надавали у Стародавньому Римі. К. Победоносцев відзначав, що усиновлення вперше набуло юридичного вигляду в римському світі (Победоносцев, 2003, 194-195). Усиновлення здійснювалося двома способами: або за рішенням народу, або владою магістрату (Дождев, 2003, с. 312). У римському праві усиновлення було способом установлення *patria potestas* над чужими дітьми, а самі його форми відрізнялися залежно від того, йшлося про усиновлення *persona sui juris* або *persona alieni juris*, тобто з огляду на те, кого усиновлювали: усиновлення особи власних прав називалося *arrogatio (persona sui juris)*, а усиновлення особи чужих прав (підвладної) – *adoptio (persona alieni juris)*. Усиновлення *arrogatio* спочатку провадилося привселюдно на народних зборах, куди, як відомо, мали доступ тільки чоловіки, у зв'язку з чим усиновлення жінкою або жінки чи особи, що не досягла повноліття, унеможлиблювалося... Згідно з правилом “*adoptio naturum imitatur*”

(усиновлення наслідує природу) між усиновлювачем і усиновленим обов'язковою була вісімнадцятирічна різниця у віці.

Надалі потреба в санкціонуванні *arrogatio* народними зборами відпала. Усиновлення дозволялося провадити приватно. Важливо лише, щоб про це було привселюдно оголошено. В імператорський період було скасовано заборону на усиновлення дітей, котрі не досягли повноліття, а саме усиновлення оформлялося імператорським рескриптом. *Adoptio*, яке, на відміну від *arrogatio*, було приватноправовим актом із самого початку, не передбачало обмежень для усиновлення повнолітніх і жінок, тим більше що звільнення жінки від *patria potestas* наставало вже після її одноразового “продажу”.

За часів Юстиніана двостадійний процес *adoptio* було замінено заявою перед судом. Крім того, усиновлений продовжував бути під *patria potestas* рідного батька, стаючи лише законним спадкоємцем усиновлювача (Иоффе, Мусин, 1975, с. 50-51).

Щодо давньоруського періоду, то з часів князювання Володимира Мономаха й аж до середини XVI ст. нормативне регулювання відносин з організації добродійної діяльності (з боку держави або з боку церкви) не набуло особливого розвитку.

У Давньоруській і Московській державах були окремі факти усиновлення. Такі, як “штучне синівство” чи прийом “стороннього” до складу родини, відбувалися в Давній Русі ще за часів язичництва (Нижник, 2005, с. 66), разом з тим, основною метою усиновлення для бездітної особи було забезпечення власних майнових інтересів. Задоволення потреби в батьківській турботі й допомогу сироті знайти тепло сімейного вогнища або взагалі не розглядали як мету усиновлення, або вони відходили на другий план. У сільській місцевості усиновлення головним завданням мало набуття додаткової робочої сили. До того ж воно слугувало зручним і тому доволі розповсюдженим засобом ухиляння сина від виконання військового обов'язку: заміняв його усиновлений. Для боротьби з цією практикою було ухвалено навіть спеціальний закон, який встановив правило про те, що для виконання військового обов'язку має значення тільки усиновлення неповнолітнього віком не старше п'яти років (Федорова, 2005, с. 101).

У період правління Петра I посилилася й набула впорядкованішого характеру боротьба з бездоглядністю. 1706 року новгородський митрополит Іов відкрив перший у Російській імперії притулок для “соромних” (тобто незаконнонароджених) дітей. На його утримання

за указом царя були звернені доходи від кількох монастирських вотчин. Згодом видали розпорядження про створення спеціальних госпіталів для незаконнонароджених дітей, а затим – сирітських будинків (Федорова, 2005, с. 88).

Серйозні зрушення в удосконаленні системи піклування відбувалися за царювання Катерини II. Один з найзначніших заходів пов'язаний з ім'ям відомого філантропа І. І. Бецького. В 1763 р. саме він запропонував імператриці заснувати у столицях два великі заклади для виховання й нагляду за незаконнонародженими дітьми. І 1764 р. в Москві було відкрито Виховний будинок (Федорова, 2005, с. 90).

Таким чином, можна стверджувати, що саме з часів правління Катерини II в Російській імперії починає складатися правове регулювання відносин з усиновлення. Прецедентом установаження усиновлення став особистий дозвіл імператриці графам Остерманам усиновити онука їхньої сестри з правом уже за їхнього життя носити прізвище Остерман і титул, а також мати право на герб. 11 жовтня 1803 р. з'явився нормативний акт, спеціально присвячений усиновленню. Це був указ, що дозволяв дворянам усиновляти найближчих законнонароджених родичів. Згодом було ухвалено цілу низку указів, що регламентували умови усиновлення. 1817 року дозволили усиновлювати кілька осіб для того, щоб кожний з усиновлених здобував прізвище усиновлювача й не порушувалися спадкові права родичів усиновлювача на нерухоме майно. Рухоме майно мали розподіляти між усиновленими та іншими спадкоємцями в рівних частках. З 12 січня 1828 р. встановлюється, що приписка до власного звання є формою усиновлення. Право купців і міщан приписувати до власного звання підкинутих дітей, тих, хто не пам'ятає споріднення, та осіб, що перебувають на вихованні, було встановлено указом ще 1744 року. Але саме з 1828 р. таку приписку законодавці почали визнавати як усиновлення (Кстова, 2001, с. 128).

Судячи з дослідження С. Пахман, в Полтавській губернії усиновлення провадилося припискою до сімейства (під час ревізії) або духовним заповітом; причому зазвичай між особою, яка усиновлювала, та особою, яку усиновляли, складалася письмова угода, де викладалися взаємні обов'язки: з боку усиновлювачів указувався обов'язок передати усиновленому все майно або його частину, а з боку усиновленого – бути шанобливим, турбуватися про господарство й піклуватися про усиновлювачів до смерті (Пахман, 2003, с. 534). Тут цікаво

значити, що викладене опосередковано нагадує теперішній договір довічного утримання.

12 березня 1891 р. в Російській імперії ухвалено закон “Про дітей усиновлених і узаконених”. Його прийняття, безперечно, стало важливим кроком у розвитку сімейного законодавства. Були кодифіковані й систематизовані наявні правила усиновлення. Порядок установаження усиновлення регламентувався Статутом цивільного судочинства 1864 року. Уперше на законодавчому рівні закріпили можливість узаконення юридичного акта, за допомогою якого незаконні діти (народжені поза шлюбом) прирівнювалися до народжених у шлюбі (Кустова, 2001, с. 128).

Слід зазначити, що до Жовтневої революції були різні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, й розвивалися вони паралельно. Зокрема, дитину-сироту можна було направити до певного закладу або таку дитину забирали на виховання у сім’ю.

Перша світова війна, революція 1917 р. призвели до різкого збільшення кількості дітей, які втратили батьків. Для порятунку таких дітей восени 1918 р. в багатьох містах з’явилися громадські організації – ліги порятунку дітей, засновані громадськими діячами й кооператорами. Ліга опікувалася проблемами всіх дітей незалежно від політичних поглядів їхніх батьків. Спочатку ці громадські організації направляли дітей “до санаторіїв” на лікування, далі – до колоній, де їх навчали ремесел. У січні 1921 р. систему громадських організацій Ліги порятунку дітей ліквідували, а всі її установи приєднали до закладів народної освіти (Федорова, 2005, с. 99).

Концепція піклування про дітей, позбавлених батьківського піклування, у післяреволюційний час характеризується популярною ідеєю про сімейне виховання як тимчасове явище, зумовлене лише труднощами моменту, на зміну якому прийде ні з чим не зрівнянне за своїми якостями суспільне виховання. Саме після Жовтневої революції 1917 р. радянська влада проголосила принцип суспільного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. З цього часу держава взяла на себе обов’язок з утримання й виховання таких дітей.

З огляду на сучасні реалії, дуже дивним є те, що в перші роки радянської влади достатньо популярними були ідеї державного виховання не тільки дітей, які залишилися без батьківського піклування, а й узагалі всіх дітей, народжуваних у країні. Тому така форма влаштування

тування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як усиновлення, не була пріоритетною, бо країна заповнилася інтернатними дитячими закладами. Отже, післяреволюційні роки характеризуються передаванням функцій турботи про дітей державі і, як наслідок, створенням розгалуженої системи піклування про дітей, що загалом нагадує нинішню ситуацію.

Перший кодекс радянської Росії 1918 р., що регулював сімейні відносини, взагалі не передбачав можливості усиновлення. Таке законодавче рішення зумовлено було передусім скасуванням спадкоємства. Оскільки майно померлого, який не мав неповнолітніх дітей, переходило до держави, треба було не допустити використання усиновлення як засобу усунення держави від передачі їй майна померлого. Свою роль відіграла й установка на те, що проблеми сирітства можуть бути подолані за допомогою виключно суспільних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Також пояснювалося це головним чином і можливістю експлуатації праці малолітніх під виглядом усиновлення (Ромовська, 2009).

В УСРР усиновлення заборонено не було. Як відзначав В. І. Бошко, уже на початку 1920 р. суди почали постановляти рішення про усиновлення. З приводу рішення про усиновлення народного суду 1-ї дільниці м. Сквирі від 28 березня 1920 р. Верховний Суд України виніс ухвалу, зміст якої дозволив зробити такі висновки (Ромовська, 2009):

- 1) усиновлення не суперечить нашому законодавству;
- 2) воно є бажаним для боротьби з дитячою бездоглядністю;
- 3) усиновлення можливе лише тоді, коли його метою не є експлуатація дітей і коли усиновителі можуть забезпечити дитині належне виховання;
- 4) усиновлені щодо усиновителів прирівнюються до родичів за походженням.

Ці принципові засади усиновлення стали орієнтиром для судової практики і згодом були закріплені у Кодексі 1926 р. (Ромовська, 2009).

В липні 1919 р. Рада Народних Комісарів (РНК) УРСР прийняла Сімейний кодекс УРСР, який так і не набув чинності через воєнні дії, що точилися тоді в Україні. Проте, як зазначив Г. Матвеев, “як історичний документ він має певну цінність, оскільки характеризує спробу кодифікації сімейного законодавства перших років Радянської влади на Україні” (Матвеев, 2008, с. 478). Сімейний кодекс УРСР 1919 р. містив дві статті про усиновлення. Як бачимо, на відміну від

сімейного законодавства РРСФР перших років радянської влади, український законодавець усе-таки залишив норми про усиновлення у кодифікованому акті.

Сімейний кодекс УРСР 1926 року, який набув чинності, також передбачав інститут усиновлення. Г. Матвеев констатував: “Заключна глава першого розділу Сімейного кодексу УРСР присвячується інституту усиновлення (удочеріння), вперше введеному тоді в українське сімейне законодавство. На той час уже зникли підстави, відповідно до яких наша держава утримувалася від визнання цього інституту в перші роки радянської влади (небезпека експлуатації усиновлених і загроза того, що за допомогою усиновлення капіталістичні елементи обходитимуть норми декрету про скасування спадкування)” (Матвеев, 2008, с. 493).

Для удосконалення чинного законодавства з усиновлення 1943 р. було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР “Про усиновлення”. Це був ще один крок до зміцнення правових передумов усиновлення (Нечаева, 2008, с. 269).

Ретельного правового регулювання інститут усиновлення набув з ухваленням Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім’ю від 27 липня 1968 р. та Кодексу про шлюб і сім’ю УРСР від 26 червня 1969 р. Після набуття чинності цими нормативно-правовими актами усиновлення розглядається як одна з форм сімейного виховання дітей, батьки яких померли або позбавлені батьківських прав, або з інших причин не можуть виховувати своїх дітей (Маслов, Подопригора, Пушкин, 1972, с. 178).

Зміни, які відбулися в суспільстві наприкінці 90-х років ХХ ст., паради суверенітетів держав зумовили і зміни в національному законодавстві про усиновлення. Прийняття Сімейного кодексу України 10 січня 2002 р. та набуття ним чинності з 1 січня 2004 р. стали важливим кроком на шляху нормативного регулювання відносин усиновлення.

Незабаром Закон України від 13 січня 2005 р. “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” визначив цілу низку заходів, які мали би зупинити зростання кількості бездомних дітей, забезпечення їх можливістю проживання у сім’ї. Основними засадами державної політики щодо таких дітей було зокрема визнано їх виховання “за принципом родинності”; сприяння та заохочення усиновлення; поліпшення матеріально-технічного забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дитини; встановлення

мінімальних стандартів умов життя дитини; притягнення до відповідальності тих, хто порушує права дитини.

На створення дієвої системи охорони та захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, був спрямований і Указ Президента України від 11 липня 2005 р. “Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей”, у якому одним із головних напрямів діяльності органів державної влади було визначено реалізацію державної політики щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Цим Указом було зокрема визначено принцип “гроші ходять за дитиною”, необхідність надання батькам-вихователям статусу законних представників дитини, створення і ведення банку даних про таких дітей, вжиття невідкладних заходів щодо збереження за ними права на житло, в якому вони проживали.

І вже більш детально порядок та процедура усиновлення були врегульовані Порядком провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей (Постанова про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, 2008).

15 лютого 2011 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 3017-VI “Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)”. Від імені України Конвенція була підписана 28 квітня 2009 року (Закон про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої), 2011). Окрім України, Європейську конвенцію про усиновлення дітей (переглянутої) підписали ще 14 держав-членів Ради Європи (Вірменія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Угорщина, Ісландія, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Румунія, Сербія, Іспанія, Великобританія), а 2 з них – Норвегія та Іспанія – вже ратифікували Конвенцію. Слід зазначити, що дана Конвенція підготовлена на заміну існуючої Конвенції Ради Європи з питань усиновлення 1967 року, яка не набула поширення протягом більш як сорока років з часу її прийняття. Конвенція 2008 року запропонувала державам оновлені принципи усиновлення з метою забезпечення здійснення усиновлення з урахуванням найвищих інтересів дитини.

17 листопада 2011 року наказом Мінсоцполітики затверджено порядок та умови прийому громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ, зокрема цим Порядком

визначається механізм прийому громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ.

Необхідно ще раз наголосити, що усиновлення як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сьогодні є пріоритетною формою виховання таких дітей, і переваги її ніхто не заперечує. Проте, на жаль, усиновлення в Україні ще не стало національною ідеєю, внутрішньою потребою українських громадян. тому чимало дітей з України всиновлюють іноземці. До теперішнього часу тривають дискусії щодо ратифікації та імплементації до національного права України Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, прийнятої 29 травня 1993 р. у м. Гаазі, вирішення деяких питань, які протирічать чинному законодавству України. Зокрема, ст. 216 СК України передбачає заборону будь-якої посередницької, комерційної діяльності в галузі усиновлення дітей, що не узгоджується зі ст. 32 Гаазької конвенції, де йдеться про розмір винагороди за процес усиновлення. Для ліквідації суперечностей між зазначеними нормами необхідно розмежувати діяльність посередницьку, комерційну щодо усиновлення та діяльність суто професійну, пов'язану із наданням різноманітних послуг (перекладацьких, юридичних, забезпечення представництва інтересів усиновлювачів перед державними органами), про що і йдеться у ст. 32 Гаазької конвенції. Сьогодні вже у 89 країнах світу норми цієї Конвенції діють з метою захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених дітей, інтересів біологічних батьків та усиновителів, підтримки родин, які потрапили у скрутне становище. Сторонами конвенції є всі країни, до яких від'їжджає найбільше всиновлених іноземцями дітей-громадян України (США, Італія, Іспанія, Франція, Канада, Ізраїль).

Так, Президентом України 10 жовтня 2017 р. був внесений до Верховної Ради України законопроект про приєднання України до Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, вчиненої 29 травня 1993 року у м. Гаазі. Зокрема пропонувалося приєднатися до Конвенції із заявами до статей 6, 22, 23 та 25 Конвенції. і вже у березні 2018 року Верховна Рада відмовилася підтримати закон про приєднання України до Конвенції про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення. Проект закону № 0166 підтримали лише 166 народних депутатів. Таким чином, закон відхилений.

Наразі ж, останнім прийнятим нормативно-правовим актом є Указ Президента України “Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа”. Визначені в Указі напрями, зокрема, скеровані на врегулювання питань щодо запобігання жорсткому поводженню з дітьми, виникненню безпосередньої загрози їхньому життю або здоров’ю та подолання цих явищ; надання особам із числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які мають інвалідність, можливості проживати та виховуватися у прийомних сім’ях, дитячих будинках сімейного типу до досягнення такими особами 23-річного віку; запровадження грошової компенсації дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, особам із їх числа за належні їм для отримання жилі приміщення, а також відповідної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату такої компенсації; спрощення процедури надання земельних ділянок державної і комунальної власності для будівництва малих групових будинків, будинків підтриманого проживання, житла для дитячих будинків сімейного типу тощо.

Отже становлення і розвиток законодавства України про усиновлення свідчить про його важливість у загальній системі опікування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. При цьому, розвиток державності та суспільства на різних етапах свого існування істотно вплинуло на правове регулювання усиновлення і на визнання його як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і на цілковите нехтування таким інститутом. Українська держава, з перших років своєї незалежності, активно будувала власну правову систему, поступово відмовляючись від союзного законодавства та формуючи національне законодавство, яке б відповідало не лише сучасному стану політичного, соціально-економічного розвитку суспільства, а й враховувало міжнародний досвід правотворення та правозастосування. Не винятком, у цьому, загальному процесі, стало і сімейне законодавство, у частині правового регулювання охорони дитинства, прав та інтересів дитини, в т. ч. і усиновлення, яке визначається формою влаштування та способом захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Чимало законодавчих актів, як свідчить наше дослідження, регулюють порядок здійснення цієї важливої процедури, разом з тим, усі вони не позбавлені певних недоліків.

Отже, вдосконалення сучасної нормативної бази з питань усиновлення актуальні завжди, адже в Україні дедалі збільшується кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, значна частина яких поповнює дитячі будинки та школи-інтернати, а тому свої рішення держава має приймати виважено, забезпечуючи передусім інтереси дитини.

ЛІТЕРАТУРА

- Дождев, Д.В. (2003). *Римское частное право* (2-е изд.). М.: НОРМА, 2003.
- Закон про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування 2005* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 6, 147.
- Закон про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) 2011* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 35, 346.
- Иоффе, О.С., Мусин, В.А. (1975). *Основы римского гражданского права*. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та.
- Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993* (Організація Об'єднаних Націй). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_365>
- Косенко, Н.П. (2013). Становлення та розвиток інституту усиновлення в сімейному законодавстві. *Юридична наука*, 12, 15-21.
- Кустова В.В., (2001). Усыновление в законодательстве стран Западной Европы и России XIX века. *Журнал российского права*, 9, 126–131.
- Матвеев, Г.К. (2008). *Вибране*. К.: Україна.
- Маслов, В.Ф., Подопригора, З.А., Пушкин, А.А. (1972). *Действующее законодательство о браке и семье*. Х.: Изд-во Харьков. ун-та.
- Наказ про затвердження Порядку та умов прийому громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні для подання ними справ 2011* (Міністерство соціальної політики України). *Офіційний вісник України*, 97, 3559.
- Нечаева, А.М. (2008). *Семейное право*. М.: Юристь.
- Нижник, Н.С. (2006). *Правовое регулирование семейно-брачных отношений в русской истории*. СПб.: Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”.
- Пахман, С.В. (2003). *Обычное гражданское право в России*. М.: Зерцало.
- Победоносцев, К.П. (2003). *Курс гражданского права. Часть вторая: Права семейственные, наследственные и завещательные*. М.: Статут.
- Постанова про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей 2008* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 79, 2660.
- Проект Закону про приєднання України до Конвенції про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення 2013* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45451>

- Ромовська, З.В. (2009). Українське сімейне право. Радянський період. *Westudents. Підручники для студентів*. <<http://westudents.com.ua/glavy/70846-radyanskiy-perod.html>> (2018, травень, 17).
- Сімейний кодекс України 2002* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 21-22, 135.
- Указ про першочергові заходи щодо захисту прав дітей 2005* (Президент України). *Офіційний вісник України*. 2005. № 28. Ст. 1618.
- Указ про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа 2018* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2018>>
- Федорова, О.А. (2005). Развитие системы призрения детей-сирот в России. *Проблемы гражданского, семейного и жилищного законодательства*. М.: ОАО "Издательский дом "Городец", 84-105.

REFERENCES

- Dozhdev, D.V. (2003). *Rimское chastnoe pravo* (2-e izd.). [Roman Private Law (2nd ed.).]. М.: NORMA, 2003. [in Russian].
- Fedorova, O.A. (2005). Razvitie sistemy prizreniya detej-sirot v Rossii [Development of the system of charity for orphans in Russia]. *Problemy grazhdanskogo, semejnogo i zhilishhnogo zakonodatel'stva* [Problems of civil, family and housing legislation]. М.: ОАО "Izdatel'skij dom "Gorodec", 84-105. [in Russian].
- Ioffe, O.S., Musin, V.A. (1975). *Osnovy rimskogo grazhdanskogo prava* [Fundamentals of Roman civil law]. Leningrad: Izd-vo Leningradskogo un-ta. [in Russian].
- Konventsiiia pro zakhyst ditei ta spivrobotnytstvo v haluzi mizhderzhavnoho usynovlennia 1993* (Orhanizatsiia Ob'iednanykh Natsii). [Convention on the Protection of Children and Cooperation in the Field of Interstate Adoption 1993 (United Nations)] *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_365 [in Ukrainian].
- Kosenko, N.P. (2013). Stanovlennia ta rozvytok instytutu usynovlennia v simeinomu zakonodavstvi [Formation and development of the adoption institution in the family law]. *Yurydychna nauka* [Law Science], no. 12, 15-21. [in Ukrainian].
- Kustova, V.V. (2001). Usynovlenie v zakonodatel'stve stran Zapadnoj Evropy i Rossii XIX veka [Adoption in the legislation of the countries of Western Europe and Russia of the XIX century]. *Zhurnal rossijskogo prava* [Journal of Russian Law], 9, 126–131. [in Russian].
- Maslov, V.F., Podoprigora, Z.A., Pushkin, A.A. (1972). *Dejstvujushhee zakonodatel'stvo o brake i sem'e* [Current legislation on marriage and family]. H.: Izd-vo Har'kov. un-ta. [in Russian].
- Matvieiev, H.K. (2008). *Iybrane* [Selected]. K.: Ukraina. [in Ukrainian].
- Nakaz pro zatverdzhennia Poriadku ta umov pryiomu hromadian Ukrainy, yaki prozhyvaiut za mezhamy Ukrainy, ta inozemtsiv, yaki bazhaiut usynovyty dytynu v Ukraini*

- dlia podannia nymy sprav 2011* (Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy). [Ordinance on Approval of the Procedure and Conditions for Admission of Citizens of Ukraine Living Abroad to Ukraine and Foreigners Who Want to Adopt a Child in Ukraine for Submission of Their Affairs 2011 (Ministry of Social Policy of Ukraine)]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 97, 3559. [in Ukrainian].
- Nechaeva, A.M. (2008). *Semejnoe pravo* [Family law]. M.: Jurist. [in Russian].
- Nizhnik, N.S. (2006). *Pravovoe regulirovanie semejno-brachnykh otnoshenij v russkoj istorii* [Legal regulation of family and marriage relations in Russian history]. SPb.: Izd-vo R. Aslanova "Juridicheskij centr Press". [in Russian].
- Pahman, S.V. (2003). *Obychnoe grazhdanskoe pravo v Rossii* [Ordinary civil law in Russia]. M.: Zerkalo. [in Russian].
- Pobedonoscev, K.P. (2003). *Kurs grazhdanskogo prava. Chast' vtoraja: Prava semejstvennyye, nasledstvennyye i zaveshhatel'nye* [The course of civil law. Part two: Family, hereditary and testamentary rights]. M.: Statut. [in Russian].
- Postanova pro zatverdzhennia Poriadku provadzhennia diialnosti z usynovlennia ta zdiisnennia nahliadu za dotrymanniam prav usynovlenykh ditei 2008* (Kabinet Ministriv Ukrainy). [The Resolution on approval of the Procedure for the Adoption and Supervision of Adoption of the Rights of Adopted Children 2008 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 79, 2660. [in Ukrainian].
- Proekt Zakonu pro pryednannia Ukrainy do Konventsii pro zakhyst ditei ta spiv-robitnytstvo z pytan mizhdzержavnoho usynovlennia 2013* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Draft Law on Ukraine's Accession to the Convention on the Protection of Children and Cooperation on Intercountry Adoption Issues 2013 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45451 [in Ukrainian].
- Romovska, Z.V. (2009). *Ukrainske simeine pravo. Radianskyi period* [Ukrainian family law. The Soviet period]. *Westudents. Pidruchnyky dlia studentiv* [Westudents Textbooks for students]. Retrieved from <http://westudents.com.ua/glavy/70846-radyanskiy-perod.html> (2018, May, 17). [in Ukrainian].
- Simeinyi kodeks Ukrainy 2002* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Family Code of Ukraine 2002 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 21-22, 135. [in Ukrainian].
- Ukaz pro pershocherhovi zakhody shchodo zakhystu prav ditei 2005* (Prezydent Ukrainy) [Decree on the priority measures for the protection of children's rights 2005 (President of Ukraine)]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine]. 2005. № 28. St. 1618. [in Ukrainian].
- Ukaz pro pershocherhovi zakhody shchodo zakhystu prav ditei-syrit, ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia, ta osib iz yikh chysla 2018* (Prezydent Ukrainy) [Decree on urgent measures to protect the rights of orphans and children deprived of parental care, and those of their number in 2018 (President of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2018> [in Ukrainian].

Zakon pro zabezpechennia orhanizatsiino-pravovykh umov sotsialnoho zakhystu ditei-syryt ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia 2005 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on the Ensuring of Organizational and Legal Conditions for Social Protection of Orphans and Children Deprived of Parental Care 2005 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 6, 147. [in Ukrainian].

Zakon pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi konventsii pro usynovlennia ditei (perehliantuoi) 2011 (Verkhovna Rada Ukrainy) [The Law on the Ratification of the European Convention on the Adoption of Children (revised) 2011 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 35, 346. [in Ukrainian].

